Кір БУЛИЧОВ

# ПОЛОВИНА ЖИТТЯ

## 1

Трохи вище Калязіна, де Волга тече по широкій, крутій дузі, стримувана високим лівим берегом, є великий, порослий соснами острів. З трьох боків його огинає Волга, з четвертого — пряма протока, яка утворилася, коли побудували греблю в Угличі і рівень води піднявся. За островом, за протокою, знову починається сосновий ліс. З води він здається темним, густим і безкраїм. Насправді він не такий вже й великий і навіть не густий. Його перетинають дороги і стежини, прокладені по піску, а тому завжди сухі, навіть після дощів.

Одна з таких доріг тягнулася самим краєм лісу, уздовж житнього поля, і впиралася у воду, напроти острова. По неділях, влітку, якщо гарна погода, нею до протоки приїжджав автобус з відпочивальниками. Вони ловили рибу і засмагали. Часто до берега край дороги приставали моторки і яхти, і тоді з води було видно срібні і оранжеві намети. Куди більше туристів висаджувалися на острові. Їм здавалося, що там можна знайти усамітнення, і тому вони старанно шукали шпару між поставленими раніше наметами, висадившись, збирали забуті консервні бляшанки і інше сміття, лаяли попередників за безлад, переконані в тому, що погане ставлення до природи — варварство, що не заважало їм самим, від'їжджаючи, залишати на березі порожні бляшанки, пляшки і папірці. Вечорами туристи розпалювали вогнища і пили чай, але на відміну від пішоходів, обмежених тим, що можуть понести в рюкзаках, вони не співали пісень і не шуміли — найчастіше вони прибували туди сім'ями, з дітьми, собаками, запасом різних продуктів і примусом.

Однорукий лісник з похмурим зім'ятим обличчям, який виходив скупатися до кінця лісової дороги, звик не ображатися на туристів і не

побоювався, що вони підпалять ліс. Він знав, що його туристи — народ ґрунтовний і солідний, вогнища вони завжди заливають або затоптують.

Однорукий лісник скидав однострійну тужурку з дубовим листям у петлицях, розстібав штани, вправно знімав черевики і обережно заходив у воду, мацаючи ногою дно, щоб не наступити на осколок пляшки чи гострий камінь. Затим зупинявся по пояс у воді, глибоко зітхав і падав у воду. Він плив на боці, підгрібаючи єдиною рукою. Надія з Олечкою залишалися зазвичай на березі. Надія мила посуд, тому що в будинку лісника на тому кінці дороги не було колодязя, а якщо закінчувала мити раніше, ніж лісник вилазив з води, сідала на камінь і чекала його, дивлячись на воду і на ланцюжок багать на тому березі протоки, які нагадували їй чомусь нічну міську вулицю і викликали бажання поїхати до Ленінграда або до Москви. Коли Надія бачила, що лісник повертається, вона заходила по коліна у воду, простягала йому порожні відра, і він наповнював їх, повернувшись туди, де глибше і вода чистіша.

Якщо поблизу виявлялися туристи, лісник накидав на голе тіло однострійну тужурку і йшов до ватри. Він намагався людей не лякати і говорив з ними м'яко, ввічливо і дивився вліво, щоб не видно було шраму на щоці.

По дорозі назад він зупинявся, підбирав папірці і всіляке сміття і зносив до ями, яку щовесни копав край дороги і якою ніхто, окрім нього, не користувався.

Якщо було ніколи або не сезон і береги порожні, однорукий лісник не затримувався біля води. Набирав відра і поспішав додому. Надія приїжджала лише по суботах, а Олечка, маленька ще, боялася залишатися увечері сама.

Він ішов пружною рівною дорогою, що пролягла між рожевими, темніючими до землі стовбурами сосен, біля підніжжя яких крізь шар сірих голок пробивалися кущі чорниці і росли гриби.

Грибів лісник не їв, не любив і не збирав. Збирала їх Олечка, і, щоб принести їй задоволення, лісник навчився солити їх і сушити на горищі. А потім вони дарували їх Надії. Коли вона приїжджала.

Олечка була лісникові племінницею. Дочкою загиблого три роки тому брата-шофера. Вони обидва, і лісник, якого звали Тимофієм Федоровичем, і брат його Микола були з цих місць. Тимофій прийшов безруким з війни і влаштувався в ліс, а Микола був молодший і на війну не потрапив. Тимофій залишився бурлакою, а Микола одружився у сорок восьмому з Надією, у нього народилася дочка, і жили вони з Надією мирно, але Микола потрапив у аварію і помер в лікарні. До смерті Миколи лісник рідко бачився з братом і його сім'єю, але, коли настало перше літо після його смерті, лісник якось був у місті, зайшов до Надії і запросив її з дочкою приїжджати до лісу. Він знав, що у Надії бідно з грошима, інших родичів у неї немає — працювала вона медсестрою в лікарні. Ось і покликав приїжджати до себе, привозити дівчинку.

Відтоді Надія щоліта відвозила Олечку дядькові Тимофію, на місяць, а то й більше, а сама приїжджала по суботах, прибирала в будинку, підмітала, мила підлоги і намагалася бути корисною, тому що грошей за Олечку Тимофій, звичайно, не брав. І те, що вона клопоталася по дому, замість того щоб відпочивати, і злило Тимофія, і розчулювало.

Був уже кінець серпня, погода псувалася, ночі стали холодними і вологими, наче тягнуло, немов з льоху, від самого Рибинського моря. Туристи роз'їхалися. Була остання субота, через три дні Тимофій обіцяв привезти Олю до школи, їй пора було йти у перший клас. Була остання ніч, коли Надія спатиме в будинку Тимофія. І до весни. Може, лісник приїде в Калязін на листопадові свята, а може, і не побачить їх до Нового року.

Надія мила посуд. На піску лежав шматок господарського мила. Надія мила чашки і тарілки, що накопичилися з обіду і вечері, проводила ганчіркою по милу і терла нею посуд, зайшовши по кісточки у воду. Потім полоскала кожну чашку. Оля змерзла і побігла кудись у кущі,

шукала лисички. Лісник сидів на камені, накинувши тужурку. Він не збирався купатися, але і вдома робити було нічого. Вони мовчали.

Полощучи чашки, Надія нахилялася, і лісник бачив її засмаглі, міцні і дуже ще молоді ноги, і йому було незручно тому, що він не може поговорити з Надією, щоб вона залишалася у нього зовсім. Йому було б легше, якби Миколи ніколи не існувало, і тому лісник намагався дивитися повз Надію, на сіру присмеркову воду, чорний частокіл лісу на острові і самотній вогник багаття на тому березі. Ватру палили не туристи, а рибалки, місцеві.

Але Надія того вечора теж почувала себе незручно, ніби чекала чогось, і, коли погляд лісника повернувся до неї, вона випросталася і заховала під білу в червоний горошок косинку пасмо прямого русявого волосся. Волосся за літо стало світлішим від шкіри — вигоріло, від засмаги білішими здавалися зуби і білки очей. Особливо зараз. Тимофій відвів очі — Надія дивилася на нього якось дуже відверто, як на нього дивитися було неможна, тому що він був негарний, тому що він був інвалід і ще був старшим братом її загиблого чоловіка і тому що він хотів би, щоб Надія залишилася тут.

А вона стояла і дивилася на нього. І він не міг, навіть відводячи очі, не бачити її. У неї були невисокі груди, тонка талія і довга шия. А ось ноги були міцними і важкими. І руки були сильні, налиті. У сутінках очі її світилися — білки здавалися ясно-блакитними. Тимофій ненавмисно відповів на її погляд, і солодкий біль, зародившись у плечі, розповсюдився на груди і підійшов до горла очікуванням того, що може і повинно статися сьогодні.

Тимофій не міг відірвати погляду від Надії. А коли її губи ворухнулися, він злякався наступаючих слів і звуку голосу.

Надія сказала:

— Ти, Тимо, йди додому. Олечку візьми, вона змерзла. Я скоро.

Тимофій відразу підвівся, з полегшенням, повний вдячності до Надії, що вона знайшла такі нічого не значущі, але добрі і потрібні слова.

Він покликав Олю і пішов до будинку. А Надія залишилася домивати посуд.

2

Даг зручніше всівся у потертому кріслі, розклав список на столі і читав його вголос, відкреслюючи нігтем рядки. Він ледь мружився — зір починав здавати, хоча він сам про це не здогадувався чи, вірніше, не дозволяв собі здогадуватися.

— А запасну рацію узяв?

— Узяв, — відказав Павлиш.

— Другий тент узяв?

— Ти дочитай спочатку. Сато, у тебе немає чорних ниток?

— Ні. Закінчилися.

— Візьми і третій тент, — сказав Даг.

— Не треба.

— І другий генератор візьми.

— Ось він, пункт двадцять три.

— Правильно. Скільки балонів береш?

— Вистачить.

— Згущене молоко? Зубну щітку?

— Ти мене збираєш в туристський похід?

— Візьми компот. Ми обійдемося.

— Я до вас зайду, коли захочу компоту.

— До нас не так легко прийти.

— Я жартую, — сказав Павлиш. — Я не збираюся до вас приходити.

— Як хочеш, — сказав Даг.

Він дивився на екран. Роботи повзали по тросах, мов тлі по травинках.

— Сьогодні переберешся? — запитав Даг.

Даг поспішав додому. Вони втратили вже два дні, готуючи здобич до транспортування. І ще два тижні на гальмування і маневри.

На місток увійшов Сато і сказав, що катер готовий і завантажений.

— За списком? — запитав Даг.

— За списком. Павлиш дав мені копію.

— Це добре, — сказав Даг. — Додай третій тент.

— Я вже додав, — сказав Сато. — У нас є запасні тенти. Нам вони все одно не придадуться.

— Я б на твоєму місці, — сказав Даг, — перебирався б зараз.

— Я готовий, — сказав Павлиш.

Даг мав рацію. Краще перебратися зараз, і коли що не так, неважко зганяти на корабель і узяти забуте. Доведеться провести декілька тижнів на мертвому судні, покинутому господарями невідомо коли і невідомо чому, котре втратило управління, летіло безцільно, немов "Летючий голандець", і було приречене, не зустрінь вони його, мільйони років провалюватися в чорну порожнечу космосу, поки його не притягне якась зірка чи планета або поки воно не розлетиться на друзки, зіткнувшись з метеоритом.

Ділянка Галактики, через яку вони поверталися, була порожня, лежала осторонь від звіданих шляхів, і сюди рідко зазирали кораблі. Це була виняткова, майже неймовірна знахідка. Некерований, залишений екіпажем, але не пошкоджений корабель.

Даг підрахував, що, якщо вести трофей на буксирі, пального до зовнішніх баз вистачить. Звичайно, якщо викинути за борт вантаж і відправити в порожнечу майже все, задля чого вони двадцять місяців не бачили жодного людського обличчя (власні не в рахунок).

І комусь з трьох слід було вирушити на борт трофея, тримати зв'язок і дивитися, щоб він поводився пристойно. Пішов Павлиш.

— Я пішов, — сказав Павлиш. — Встановлю тент. Випробую зв'язок.

— Ти обережніше, — сказав Даг, раптом розчулившись. — Ледь що...

— Головне, не загубіть, — відповів Павлиш.

Павлиш зазирнув на хвилину до себе в каюту подивитися, чи не забув чогось, а заразом попрощатися з тісним і вже незатишним житлом, де він провів багато місяців і з яким розлучався раніше, ніж припускав. І тому раптом відчув сентиментальну провину перед порожніми, знайомими до останнього гвинта стінами.

Сато вправно підігнав катер до вантажного люка мертвого корабля. Неважко здогадатися, що там колись стояв рятувальний катер. Його не було. Лише якийсь механічний пристрій маячив осторонь.

Штовхаючи перед собою пакунок з тентами і балонами, Павлиш пішов широким коридором до каюти біля самого пульта управління. Там він вирішив оселитися. Судячи з форми і розмірів приміщення, мешканці його були нижчими від людей зростом, можливо, масивнішими. У каюті, щоправда, не було жодних меблів, за якими можна було б судити, як влаштовані господарі корабля. Може, це була і не каюта, а складське приміщення. Обстежити корабель до пуття не встигли. Це належало зробити Павлишу. Корабель був великий. І подорож обіцяла бути ненудною.

Слід було влаштувати табір. Сато допоміг розкинути тент. Перехідну камеру вони влаштували біля дверей і перевірили, чи швидко тент наповнюється повітрям. Все гаразд. Тепер у Павлиша був дім, де можна жити без скафандра. Скафандр знадобиться для прогулянок. Поки Павлиш розкладав у каюті свої речі, Сато встановив освітлення і випробував рацію. Можна було подумати, що він сам має намір тут жити...

Розганялися годин шість. Даг побоювався за міцність буксира. В кінці розгону Павлиш вийшов на пульт управління корабля і дивився, як срібні циліндри, що летіли поряд — викинутий за борт вантаж — поступово відставали, немов проводжаючі на платформі. Перевантаження були вже терпимі, і він вирішив зайнятися справами.

Пульт управління дав мало інформації.

Дивне видовище представляв цей пульт. Та й уся рубка. Тут побував хуліган. Вірніше, не просто хуліган, а малолітній радіоаматор, якому віддали на поталу дорогу і складну машину. Ось він і перетворив її на детекторний приймач, використовуючи транзистори замість цвяхів, з друкованих схем зробивши підставку, а непотрібною, на його думку, платиновою фольгою обклеїв своє горище, немов шпалерами. Можна було припустити — а це припущення вже висловив Даг, коли вони потрапили сюди вперше, — що управління кораблем раніше було повністю автоматичним. Але потім хтось без особливих церемоній зірвав кришки і кожухи, з'єднав накоротко лінії, які з'єднувати не належало, — загалом, вжив усіх заходів, щоб перетворити хронометр на первісний будильник. Від такої вівісекції залишилася безліч зайвих "гвинтиків", іноді значних розмірів. Пустун розкидав їх по підлозі, немов поспішав завершити розгром і сховатися раніше, ніж повернуться батьки.

Дивовижно, але ніде не зустрілося жодного стільця, крісла або чогось близького до цих предметів. Можливо, господарі і не знали, що таке стільці. Сиділи, скажімо, на підлозі. Або взагалі котилися, немов перекотиполе. Павлиш тягав за собою камеру і намагався зняти все, що можна. Про всяк випадок. Якщо що-небудь скоїться, можуть зберегтися плівки. Ледь гудів шоломовий ліхтар, і від того абсолютнішою була тиша. Було так тихо, що Павлишу стали причуватися шерехкі кроки і шурхоти. Хотілося ходити навшпиньки, ніби він міг когось розбудити. Він знав, що будити нікого, і хотів було відключити шоломофон, але потім остерігся. Якщо раптом у безгучному кораблі виникне шум, звук, голос, нехай він його почує.

І від цієї неймовірної можливості стало зовсім незатишно. Павлиш спіймав себе на безглуздому жесті — поклав долоню на рукоять бластера.

— Атавізм, — сказав він.

Виявилося, сказав уголос. Тому що в шоломофоні виник голос Дага.

— Ти про що?

— Звик, що ми завжди разом, — сказав Павлиш. — Незатишно.

Павлиш бачив себе збоку: маленька людина в блискучому скафандрі, жучок у величезній банці, набитій порохнявою.

Коридор, який вів повз його каюту, закінчувався круглим порожнім приміщенням. Павлиш відштовхнувся від люка і в два стрибки здолав його. За ним починався такий самий коридор. І стіни, і підлога скрізь були однакового блакитного кольору, ледь білястого, немов вигорілого від сонця. Світло шоломового ліхтаря розходилося широким променем, і стіни відбивали його. Коридор загинався попереду. Павлиш наніс його на план. Поки планом корабля був еліпс, в передній частині якого був позначений вантажний люк і елінг для відлетілого катера чи рятувальної ракети, пульт управління, коридор, що сполучає пульт з круглим залом, і ще три коридори, що відходили від пульта. Відомо було, де знаходяться двигуни, але їх поки не стали позначати на плані. Часу досить, щоб все оглянути неспішно.

Кроків через сто коридор уперся в напіввідчинений люк. Біля люка лежало щось біле, плоске. Павлиш поволі наблизився до білого. Нахилив голову, щоб освітити його яскравіше. Виявилося, просто ганчірка. Біла ганчірка, крихка у вакуумі. Павлиш заніс над нею ногу, щоб переступити, але, певно, ненавмисно доторкнувся до неї, і ганчірка розсипалася на порох.

— Шкода, — сказав він.

— Що трапилося? — запитав Даг.

— Займайся своїми справами, — сказав Павлиш. — Інакше взагалі відключуся.

— Спробуй лише. Зараз же прилечу за тобою. План не забудь.

— Не забув, — сказав Павлиш, відзначаючи на плані люк.

За люком коридор розширився, в боки відбігали його гілки. Але Павлиш навіть наразі не став відзначати їх. Вибрав центральний, найширший шлях. Він привів його ще до одного люка, зачиненого наглухо.

— От і все на сьогодні, — сказав Павлиш.

Даг мовчав.

— Ти чого мовчиш? — запитав Павлиш.

— Не заважаю тобі розмовляти з самим собою.

— Спасибі. Я дійшов до зачиненого люка.

— Не поспішай відчиняти, — сказав Даг.

Павлиш освітив стіну навколо люка. Помітив виступаючий квадрат і провів по ньому рукавичкою.

Люк легко відійшов убік, і Павлиш притиснувся до стіни. Але нічого не сталося.

Зненацька йому здалося, що позаду хтось стоїть. Павлиш різко обернувся, різонув променем світла по коридору. Порожньо. Підвели нерви. Він нічого не став говорити Дагу і переступив через поріг.

Павлиш опинився в обширній камері, уздовж стін ішли полиці, на деяких стояли ящики. Він зазирнув до одного з них. Ящик був на третину наповнений пилом. Що в ньому було раніше, вгадати неможливо.

У дальньому кутку камери ліхтар спіймав променем ще одну білу ганчірку. Павлиш вирішив до неї не підходити. Краще потім узяти консервант, на Землі цікаво буде дізнатися, з чого вони робили матерію. Але коли Павлиш уже відводив промінь ліхтаря убік, йому раптом здалося, що на ганчірці щось намальовано. Може, тільки здалося? Він зробив крок у тому напрямі. Чорний напис було видно виразно. Павлиш нахилився. Сів навпочіпки.

"Мене звати Надія" — було написано на ганчірці. По-російськи.

Павлиш втратив рівновагу, і рука доторкнулася до ганчірки. Ганчірка розсипалася. Зникла. Зник і напис.

— Мене звати Надія, — повторив Павлиш.

— Що? — запитав Даг.

— Тут було написано: "Мене звати Надія", — сказав Павлиш.

— Та де ж?

— Вже не написано, — сказав Павлиш. — Я доторкнувся, і вона зникла.

— Славо, — сказав Даг тихо. — Заспокойся.

— Я абсолютно спокійний, — сказав Павлиш.

3

До тієї миті корабель залишався для Павлиша фантомом, реальність якого була умовна, немов задана правилами гри. І, навіть наносячи на план — пластикову пластинку, прикріплену до кисті лівої руки, — сітку коридорів і люки, він за рамки цієї умовності не виходив. Він був подібний до розумної миші в лабораторному лабіринті. На відміну від миші справжньої Павлиш знав, що лабіринт скінченний і певним чином переміщується в космічному просторі, наближаючись до Сонячної системи.

Записка, що розсипалася, порушувала правила, бо ніяк, жодним найказковішим чином опинитися тут не могла і тому приводила до єдиного розумного висновку: її не було. Так і вирішив Даг. Так і вирішив би Павлиш, опинившись на його місці. Але Павлиш не міг помінятися місцями з Дагом.

— Саме Надія? — запитав Даг.

— Так, — відповів Павлиш.

— Врахуй, Славо, — сказав Даг. — Ти сам фізіолог. Ти знаєш. Може, краще ми тебе замінимо? Або взагалі залишимо корабель без нагляду.

— Все нормально, — сказав Павлиш. — Не турбуйся. Я пішов за консервантом.

— Навіщо?

— Якщо зустрінеться ще одна записка, я її збережу для тебе.

Здійснюючи недовгу мандрівку до своєї каюти, витягуючи консервант з ящика зі всілякими різностями, зібраними акуратним Сато, він весь час намагався відновити в пам'яті ганчірку чи аркуш паперу з

написом. Але аркуш не піддавався. Як обличчя коханої жінки: ти намагаєшся пригадати його, а пам'ять народжує лише окремі, дрібні деталі, що ніяк не задовольняють тебе — пасмо над вухом, зморшку на чолі. На той час, коли Павлиш повернувся в камеру, де його очікувала (він уже почав побоюватися, що зникне) жменька білого пороху, упевненість в записці похитнулася. Розум прагнув оберегти його від чудес.

— Що робиш? — запитав Даг.

— Шукаю люк, — сказав Павлиш. — Щоби пройти далі.

— А як це було написано? — запитав Даг.

— По-російськи.

— А який почерк? Які літери?

— Літери? Літери друковані, великі.

Він відшукав люк. Люк відчинився легко. Це було дивне приміщення. Поділене перегородками на відсіки різного розміру, форми. Деякі з них були засклені, деякі відокремлені від коридору тонкою сіткою. Посеред коридору стояла півкуля, схожа на високу черепаху, сантиметрів шістдесят у діаметрі. Павлиш доторкнувся до неї, і півкуля з несподіваною легкістю покотилася уздовж коридору, немов під нею ховалися добре змащені ролики, ткнулася в стінку і завмерла. Промінь ліхтаря вихоплював з темряви закутки і ніші. Але всі вони були порожні. У одній купою лежало каміння, в іншій — уламки дерева. А коли він придивився, уламки здалися схожими на решткі якоїсь великої комахи. Павлиш просувався вперед поволі, щохвилини доповідаючи на корабель про свій прогрес.

— Розумієш, яка штука, — почувся голос Дага. — Можна стверджувати, що корабель залишений років сорок тому.

— Може, тридцять?

— Може, і п'ятдесят. Мозок дав попереднє зведення.

— Не треба старатися, — сказав Павлиш. — Навіть тридцять років тому ми ще не виходили за межі системи.

— Знаю, — відказав Даг. — Але я ще перевірю. Якщо тільки у тебе немає галюцинацій.

Перевіряти було нічого. Тим більше що вони знали — корабель, знайдений ними, йшов не від Сонця. Принаймні, багато років він наближався до нього. А перед цим повинен був віддалятися. А сорок, п'ятдесят років тому люди лише освоювали Марс і висаджувалися на Плутоні. А там, за Плутоном, лежав невідомий, як заморські землі для древніх, космос. І ніхто в цьому космосі не умів говорити і писати по-російськи...

Павлиш перебрався на наступний рівень, спробував розплутатися в лабіринтах коридорів, ніш, камер. Через півгодини він сказав:

— Вони були лахмітниками.

— А як Надія?

— Поки ніяк.

Можливо, він просто не помічав слідів Надії, проходив мимо. Навіть на Землі, варто відійти від стандартного світу аеродромів і великих міст, втрачаєш можливість і право судити про дійсне значення зустрінутих

речей і явищ. Тим більше незрозумілий був сенс предметів чужого корабля. І півкуль, що легко відкочувалися від ніг, і ніш, забитих речами і приладами, призначення яких було невідоме, переплетення дротів і труб, яскравих плям на стінах і ґрат на стелі, ділянок ховзької підлоги і луснутих напівпрозорих перетинок. Павлиш так і не міг втямити, якими ж були господарі корабля, — то раптом він потрапляв до приміщення, в якому мешкали гіганти, то раптом опинявся перед коміркою, розрахованою на гномів, потім виходив до замерзлого басейну, і ввижалися довгасті тіла, вмерзлі в каламутний лід. Потім він опинився в обширному залі, дальня стіна якого була машиною, усіяною сліпими екранами, і ряди кнопок на ній розміщувалися і біля самої підлоги, і під стелею, метрах у п'яти над головою.

Ця нелогічність, непослідовність навколишнього світу дратувала, тому що ніяк не давала побудувати хоча б приблизно робочу гіпотезу і нанизувати на неї факти — саме цього вимагав мозок, утомлений від блукання по лабіринтах.

За рідкими (можна пролізти між прутами) ґратами лежала чорна, висохла у вакуумі маса. Найпевніше, колись це була жива істота завбільшки зі слона. Можливо, один з космонавтів? Але ґрати відрізували його від коридору. Навряд чи була потреба ховатися за ґрати. На секунду виникла версія, не позбавлена барвистості: цього космонавта покарали. Посадили у в'язницю. Так, на кораблі була в'язниця. І коли терміново треба було покинути корабель, його забули. Або не захотіли узяти з собою.

Павлиш сказав про це Дагові, але той заперечив:

— Рятувальний катер був розрахований на значно менших істот. Ти ж бачив елінг.

Даг мав рацію.

На підлозі поряд з чорною масою валялася порожня посудина, кругла, сантиметрів п'ятнадцять у діаметрі.

А ще через півгодини, в наступному коридорі, за прикритим, але не замкнутим люком Павлиш відшукав каюту, в якій жила Надія.

Він не став заходити в каюту. Зупинився на порозі, дивлячись на акуратно застелену сірою матерією койку, на кинуту на підлозі косинку, запрану, стару, в дрібний рожевий горошок, на полицю, де стояла чашка з відбитою ручкою. Потім, повертаючись до цієї кімнати, він з кожним разом помічав усе більше речей, що належали Надії, знаходив її сліди і в інших приміщеннях корабля. Але тоді, вперше, запам'ятав лише рожевий горошок на хустці і чашку з відбитою ручкою. Бо це було куди неймовірніше, аніж тисячі незнайомих машин і приладів.

— Все гаразд, — сказав Павлиш.

Він увімкнув розпилювач консерванту, щоб зберегти все у каюті таким, як було у момент його появи.

— Ти про що? — запитав Даг.

— Знайшов Надію.

— Що?

— Ні, не Надію. Я знайшов, де вона жила.

— Ти серйозно?

— Цілком серйозно. Тут стоїть її чашка. І ще вона забула косинку.

— Знаєш, — сказав Даг, — я вірю, що ти не з'їхав з глузду. Але все-таки я не можу повірити.

— І я не вірю.

— Ти уяви собі, — сказав Даг, — що ми висадилися на Місяці і бачимо дівчину, що сидить там. Сидить і вишиває, наприклад.

— Приблизно так, — погодився Павлиш. — Але тут стоїть її чашка. З відбитою ручкою.

— А де Надія? — запитав Сато.

— Не знаю, — сказав Павлиш. — Її давно тут немає.

— А що ще? — запитав Даг. — Ну скажи що-небудь. Яка вона була?

— Вона була вродлива, — сказав Сато.

— Звичайно, — погодився Павлиш. — Дуже вродлива.

І тут Павлиш за койкою помітив невеликий ящик, заповнений речами. Немов Надія збиралася в дорогу, але щось змусило її кинути добро і піти так, з порожніми руками.

Павлиш оббризкував речі консервантом і складав на койці. Там була спідниця, зшита з пластику товстими нейлоновими нитками, мішок з прорізом для голови і рук, шалик або накидка, сплетена з різноколірних дротів...

— Вона тут довго прожила, — сказав Павлиш.

На самому дні ящика лежав стос квадратних білих аркушів, списаних рівним, сильно нахиленим управо почерком. І Павлиш змусив себе не читати написаного на них, поки не закріпив їх і не переконався, що аркуші не розсиплються під пальцями. А читати їх він став, тільки повернувшись до своєї каюти, де міг зняти скафандр, влягтися на надувний матрац і ввімкнути на повну потужність освітлення.

— Читай уголос, — попросив Даг, але Павлиш відмовився.

Він дуже втомився. Він пообіцяв, що обов'язково прочитає їм найцікавіші місця. Але спочатку продивиться сам. Мовчки. І Даг не став сперечатися.

4

— "Я знайшла цей папір уже два місяці тому, але ніяк не могла придумати, чим писати на ньому. І лише вчора здогадалася, що зовсім поряд, в кімнаті, за якою стежить дурник, зібрані камені, схожі на графіт. Я заточила один з них. І тепер писатиму". (Наступного дня в каюті Надії Павлиш побачив на стіні довгі стовпці подряпин і здогадався, як вона вела рахунок дням.)

— "Мені давно хотілося писати щоденник, тому що я хочу сподіватися, що коли-небудь, навіть якщо я і не доживу до цього світлого дня, мене знайдуть. Адже не можна ж жити зовсім без надії. Я іноді шкодую, що я невіруюча.

Я б змогла сподіватися на бога і думати, що це все — випробування згори".

На цьому закінчувався аркуш. Павлиш зрозумів, що аркуші лежали в стосі до ладу, але це не означало, що Надія вела щоденник день за днем. Іноді, напевно, минали тижні, перш ніж вона знов починала писати.

— "Сьогодні вони метушаться. Стало важче. Я знову кашляла. Повітря тут все-таки мертве. Напевно, людина може до всього звикнути. Навіть до неволі. Але найважче бути зовсім самій. Я навчилася розмовляти вголос. Спочатку соромилася, ніяково було, наче хто-небудь може мене підслухати. Але тепер навіть співаю. Мені б треба записати, як все зі мною сталося, тому що не дай боже комусь опинитися на моєму місці. Тільки сьогодні мені важко, і коли я пішла в город, то по дорозі так захекалася, що сіла просто край стінки, і дурники мене притягнули назад ледь живу".

Дні через два Павлиш знайшов те, що Надія називала городом. Це виявився великий гідропонний вузол. І щось на кшталт ботанічного саду.

— "Я пишу зараз, тому що однаково піти нікуди не зможу, та дурники і не пустять. Напевно, слід чекати поповненення нашому сімейству. Тільки не знаю вже, чи побачу я..."

Третій аркуш був написаний значно дрібнішим почерком, акуратно.

Надія економила папір.

— "Якщо колись потраплять сюди люди, хай знають про мене наступне.

Моє ім'я-по-батькові-прізвище Сидорова Надія Матвіївна. Рік народження 1923-й. Місце народження — Ярославська область, село Городище. Я закінчила середню школу в селі, а потім збиралася вступати до інституту, але мій батько, Матвій Степанович, помер, і матері самій було важко працювати в колгоспі і поратися по господарству. Тому я стала працювати в колгоспі, хоча і не полишила надії здобути подальшу освіту. Коли підросли мої сестри Віра і Валентина, я здійснила все-таки свою мрію і вступила до медичного училища в Ярославлі, і кінчила його в 1942 році, після чого була

призвана в діючу армію і провела війну в госпіталях як медсестра. Після закінчення війни я повернулася в Городище і поступила працювати в місцеву лікарню в тій же якості. Я вийшла заміж в 1948 році, ми переїхали на проживання в Калязін, а наступного року у мене народилася дочка Олечка, проте мій чоловік, Микола Іванов, шофер, помер в 1953 році, потрапивши в аварію. Так ми і залишилися самі з Олечкою".

Павлиш сидів на підлозі, в кутку комірки, затягнутої білим тентом. Автобіографію Надії він читав уголос. Почерк розбирати було нескладно — писала вона акуратно, круглими, сильно нахиленими управо літерами, лише подекуди графіт обсипався, і тоді Павлиш нахиляв аркуш, щоб розібрати букви за вм'ятинами, залишеними на аркуші. Він відклав аркуш і обережно підняв наступний, розраховуючи знайти на ньому продовження.

— Отже, у п'ятдесят третьому році їй вже було тридцять років, — сказав Сато.

— Читай далі, — сказав Даг.

— Тут про інше, — сказав Павлиш. — Зараз прочитаю сам.

— Читай відразу, — Даг ображався. І Павлиш подумав раптом, як давно Даг йому не заздрив і як взагалі давно вони один одному не заздрили.

— "Сьогодні притягнули нових. Вони їх помістили на нижній поверх, за порожніми клітками. Я не змогла побачити, скільки усього новачків. Але по-моєму, декілька. Дурник зачинив двері і мене не пустив. Я раптом зрозуміла, що дуже їм заздрю. Так, заздрю нещасним, відірваним назавжди від своїх сімей і дому, увязненим у в'язницю за гріхи, яких вони не робили. Але ж їх багато. Може, три, може, п'ять. А я зовсім сама. Час тут іде однаково. Якби я не звикла працювати, то давно

б уже померла. І скільки років я тут? Здається, пішов четвертий рік. Треба буде перевірити, порахувати подряпинки. Тільки я боюся, що збилася з рахунку. Адже я не записувала, коли хворіла, і лише думка про Олечку мені допомогла вибратися з того світу. Ну що ж, займуся справою. Дурник приніс мені ниток і дроту. Адже вони щось розуміють. А голку я знайшла на третьому поверсі. Хоч дурник і хотів її у мене відібрати. Злякався, бідненький".

— Ну? — запитав Даг.

— Все я читати все одно не зможу, — відповів Павлиш. — Зачекайте. Ось тут начебто продовження.

— "Я потім розкладу листки по порядку. Мені все здається, що хтось прочитає ці листки. Мене вже не буде, прах мій розлетиться по зірках, а папірці виживуть. Я дуже прошу тебе, хто це читатиме, розшукай мою дочку Ольгу. Може, вона вже доросла. Скажи їй, що трапилося з матір'ю. І хоч їй мою могилу ніколи не відшукати, все-таки мені легше так думати. Якби мені коли-небудь сказали, що я потраплю в страшну в'язницю, житиму, а всі думатимуть, що мене давно вже немає, я б померла від жаху. Але ж живу. Я дуже сподіваюся, що Тимофій не подумає, що я кинула дівчинку йому на руки і втекла шукати легкого життя. Ні, найшвидше вони обшукали всю протоку, вирішили, що я втопилася. А той вечір у мене до кінця днів залишиться перед очима, тому що він був незвичайний. Зовсім не через біду, а навпаки. Тоді в моєму житті мало щось змінитися... А змінилося зовсім не так".

— Ні, — сказав Павлиш, відкладаючи аркуш. — Тут особисте.

— Що особисте?

— Тут про Тимофія. Ми ж не знаємо, хто такий Тимофій. Якийсь її знайомий. Може, з лікарні. Зачекайте, пошукаю далі.

— Як ти можеш судити! — вигукнув Даг. — Ти в поспіху обов'язково пропустиш щось головне.

— Головне я не пропущу, — відказав Павлиш. — Цим папірцям багато років. Ми не можемо шукати її, не можемо врятувати. З таким самим успіхом ми могли б читати клинопис. Різниця не принципова.

— "Після смерті Миколи я залишилася з Олечкой зовсім сама. Якщо не рахувати сестер. Але вони були далеко, і в них були свої сім'ї і свої турботи. Жили ми не дуже багато, я працювала в лікарні і була призначена навесні 1956 року старшою сестрою. Олечка мала йти до школи, в перший клас. У мене були пропозиції вийти заміж, зокрема від одного лікаря нашої лікарні, хорошого, щоправда, літнього чоловіка, але я відмовила йому, тому що думала, що молодість моя однаково минула. Нам і удвох з Олечкою добре. Мені допомагав брат чоловіка Тимофій Іванов, інвалід війни, який працював лісником неподалік від міста. Нещастя зі мною сталося в кінці серпня 1956 року. Я не пам'ятаю тепер числа, але пам'ятаю, що трапилося це в суботу увечері... Обставини до цього були такі. У нас у лікарні видалося багато роботи, тому що був час літніх відпусток і я підміняла інших співробітників. Олечку, на щастя, як завжди, узяв до себе пожити Тимофій до свого будиночка. А я приїжджала туди по суботах автобусом, потім ішла пішки, і дуже добре відпочивала, якщо видавалася вільна неділя. Його будинок розташований в сосновому лісі недалеко від Волги".

Павлиш замовк.

— Ну, що далі? — запитав Даг.

— Зачекайте, шукаю аркуш.

— "Я постараюся описати те, що було далі, зі всіма подробицями, тому що як працівник медицини розумію, яке велике значення має вірний діагноз, і комусь ці всі подробиці знадобляться. Можливо, мій

опис, коли він потрапить до рук фахівця, допоможе розгадати і інші схожі випадки, якщо вони будуть. Того вечора Тимофій і Олечка провели мене до річки мити посуд. У тому місці дорога, яка йде від будинку до Волги, доходить до самої води. Тимофій хотів мене почекати, але я боялася, що Олечці буде холодно, оскільки вечір був нетеплий, і попросила його повернутися додому, а сама сказала, що скоро прийду. Було ще не зовсім темно, і хвилини через три-чотири після того, як мої рідні пішли, я почула тихе дзижчання. Я навіть не злякалася спочатку, тому що вирішила, що по Волзі, далеко від мене, йде моторка. Але потім мене охопило неприємне відчуття, наче передчуття чогось поганого. Я поглянула на річку, але ніякої моторки не побачила..."

Павлиш знайшов наступний аркуш.

— "...але побачила, що у моєму напрямку трохи вище моєї голови летить повітряний човен, схожий на підводний човен без крил. Він видався мені срібним. Човен знижувався прямо переді мною, відрізаючи мене від дороги. Я дуже здивувалася. За роки війни я набачилася різної військової техніки і спочатку вирішила, що це якийсь новий літак, який робить вимушену посадку, тому що у нього відмовив мотор. Я хотіла відійти убік, сховатися за сосну, щоб, якщо буде вибух, уціліти. Але човен випустив залізні захвати, і з нього посипалися дурники. Тоді я ще не знала, що це дурники, але в ту мить свідомість у мене потьмарилася, і я, напевно, впала..."

— Далі що? — запитав Даг, коли пауза затягнулася.

— Далі все, — відказав Павлиш.

— Ну що ж було?

— Вона не пише.

— То що ж вона пише, врешті-решт?

Павлиш мовчав. Він читав про себе.

"Я знаю дорогу на нижній поверх. Там є шлях з городу, і дурники за ним не стежать. Мені дуже захотілося подивитися на новачків. Бо всі мої сусіди нерозумні. До дракона в клітку я навчилася заходити. Раніше боялася. Але якось подивилася, чим його годують дурники, і це все були трави з городу. Тоді я і подумала, що він мене не з'їсть. Може, я б довго до нього не заходила, але якось йшла мимо і побачила, що він хворий. Дурники метушилися, підкладали йому їжу, міряли щось, торкалися. А він лежав на боці і важко дихав. Тоді я підійшла до самих ґрат і придивилася. Адже я медик, і мій обов'язок полегшувати страждання. Дурникам я допомогти не змогла б — вони залізні. А дракона оглянула, хоч і через ґрати. У нього була рана — напевно, хотів вибратися, побився об ґрати. Сили в ньому багато — розумом бог зобидив. Я тут стала відчайдушна — життя не дороге. Гадаю: він до мене звик. Адже він ще раніше від мене сюди потрапив — вже тисячу разів бачив. Я дурникам сказала, щоб вони не заважали, а принесли води, теплої. Я, звичайно, ризикувала. Ані аналізу йому не зробити, нічого. Але рани загноїлися, і я їх промила, перев'язала як могла. Дракон не опирався. Навіть повертався, щоб мені було зручніше".

Наступний аркуш, певно, потрапив сюди знизу пачки і не був пов'язаний за змістом з попередніми.

"Сьогодні сіла писати, а руки не слухаються. Птах вирвався назовні. Дурники бігали за ним по коридорах, ловили сіткою. Я теж хотіла спіймати його, боялася, що розіб'ється. Але дарма старалася. Птах вилетів у великий зал, ударився з льоту об трубу і впав. Я потім, коли дурники тягнули його до свого музею, підібрала перо, довге, тонке, схоже на ковилу. Я і жаліла птаха, і заздрила йому. Ось знайшов усе-таки в собі силу загинути, якщо вже не можна вирватися на свободу. Ще рік тому такий приклад міг би на мене справити вирішальний вплив. Але тепер я зайнята. Я не можу себе витратити намарно. Нехай моя мета нереальна, але все-таки вона є. І ось, така засмучена і задумлива, я пішла за дурниками, і вони забули зачинити за собою двері в музей.

Туди я не потрапила — там повітря немає, — але зазирнула крізь скляну стінку. І побачила слоїки, куби, посудини, в яких дурники зберігають тих, хто не витримав шляху: у формаліні чи у чомусь схожому. Як виродки у Кунсткамері в Ленінграді. І я зрозуміла, що мине ще декілька років, і мене, мертву, не спалять і не поховають, а помістять в скляний слоїк на любування дурникам чи їх господарям. І стало гірко. Я Балеві про це розповіла. Він тільки щулився і дав мені зрозуміти: того ж боїться. Сиджу над папером, а уявляю себе в скляному слоїку, заспиртовану".

Потім, вже через кілька днів, Павлиш відшукав музей. Космічний холод заморозив рідину, в якій зберігалися експонати. Павлиш поволі йшов від посудини до посудини, вдивляючись у лід більших посудин. Боявся знайти тіло Надії. А у вухах перебивали один одного нетерпляче Даг і Сато: "Ну як?" Павлиш поділяв страх Надії. Краще що завгодно, аніж слоїк з формаліном. Щоправда, він відшукав слоїк з птахом — веселковим ефемерним створінням з довгим хвостом і великоокою, без дзьоба головою. І ще знайшов слоїк, у якому був Баль. Про це розказано в наступних аркушах.

"Я все збиваюся у своїй розповіді, оскільки те, що відбувається сьогодні важливіше, ніж минулі роки. Ось і не можу ніяк описати мою пригоду по порядку.

Отямилась я в комірці. Там горіло світло, неяскраве і неживе. Це не та кімната, де я живу зараз. У комірці тепер звалені викопні черепашки, які дурники притягнули з рік тому. За чотири з гаком роки ми разів шістнадцять зупинялися, і щоразу починалася метушня, і сюди тягнули всілякі речі, а то й живих істот. Так от, у комірці, окрім мене, опинився посуд, який я мила і який мені потім дуже придався, гілки сосни, трава, каміння, різні комахи. Я лише потім зрозуміла, що вони хотіли дізнатися, чим мене годувати. А тоді я подумала, що весь цей набір випадковий. Я їсти нічого не стала: не до того було. Сіла, постукала по стінці — стінка тверда, і навколо постійно чується дзижчання, немов працюють машини на пароплаві. І крім того, я відчула велику легкість. Тут взагалі все

легше, ніж на Землі. Я читала колись, що на Місяці сила тяжіння теж менша, і якщо колись люди полетять до зірок, як учив Ціолковський, то вони зовсім нічого не важитимуть. Ось ця маленька сила тяжіння і допомогла мені скоро зрозуміти, що я вже не на Землі, що мене викрали, вивезли, мов кавказького бранця, і ніяк не можуть довезти до місця. Я дуже сподіваюся, що люди, наші, із Землі, коли-небудь теж навчаться літати в космічний простір. Але боюся, що трапиться це ще не скоро".

Павлиш прочитав ці рядки вголос. Даг сказав:

— А всього ж рік не дожила до першого супутника.

І Сато поправив його:

— Вона була жива, коли літав Гагарін.

— Можливо. Але їй від того не легше.

— Якби знала, їй було б легше, — сказав Павлиш.

— Не впевнений, — сказав Даг. — Вона б тоді чекала, що її звільнять. А не дочекалася б.

— Не в цьому річ, — сказав Павлиш. — Їй важливо було знати, що ми теж можемо.

Далі він читав уголос, поки не втомився.

— "Вони мені принесли поїсти і стояли в дверях, дивилися, буду їсти чи ні. Я спробувала — дивна каша, ледь солонувата, нудна пожива. Але тоді я була голодна і неначе оглушена. Я все дивилася на дурників, які стояли в дверях, мов черепахи, і просила, щоб вони покликали їх

начальника. Я не знала тоді, що їх начальник — Машина — на всю стіну дальнього залу. А що за справжні господарі, які вони з себе, досі не знаю, відрядили цей корабель в дорогу з самими залізними автоматами. Потім я думала, як вони здогадалися, яка їжа мені не пошкодить. І сушила собі голову, поки не потрапила в їх лабораторію і не здогадалася, що вони узяли у мене, поки я була без свідомості, кров і провели повне дослідження організму. І зрозуміли, чого і в яких пропорціях мені потрібно, щоб не померти з голоду. А що таке смачно, вони не знають. Я на дурників давно не серджуся. Вони, як солдати, виконують наказ. Тільки солдати все-таки думають. Вони не можуть. Я всі перші дні проплакала, просилася на волю і ніяк не могла зрозуміти, що до волі мені летіти й летіти. І ніколи не долетіти.

...У мене раптом з'явився неспокій. Це, напевно, через те, що я тепер не сама. Таке складається враження, що скоро стануться зміни. Не знаю вже, чи на краще. Тільки на гірше змінюватися нікуди. Сьогодні снилася мені Олечка, і я уві сні дивувалася, чому вона не росте, чому бігає така маленька. Адже їй пора б і вирости. А вона тільки сміялася. Я, коли прокинулася, дуже стривожилася. Чи не означає це, що Олечки вже немає на світі? Раніше я ніколи не вірила передчуттям. Навіть на фронті. Надивилася на оманливі передчуття. А зараз ось цілий день не могла собі місця знайти. Я потім подумала ще ось про що: а звідки я вирішила, що вірно рахую дні? Адже я подряпинку роблю, коли встаю вранці? А якщо не вранці? Може, я тепер частіше сплю. Або рідше. Адже не вгадаєш. Тут завжди однаково. І я подумала, що, може, минуло не чотири роки, а лише два. Або один. А може, і навпаки — п'ять, шість, сім років? Скільки ж років зараз Олі? А мені скільки? Може, я вже стара? Я так перехвилювалася, що побігла до дзеркал. Це, звичайно, не дзеркала. Вони ледь опуклі, круглі, схожі на екрани телевізорів. Іноді по них пробігають зелені і сині зигзаги. Інших дзеркал у мене немає. Я довго вдивлялася в екрани. Навіть дурники, які там чергували, почали сигналити мені — що потрібно? Я лише відмахнулася. Минули ті часи, коли я їх кликала катами, мучителями, фашистами. Тепер я їх не боюся. Я боюся тільки Машини. Начальника. Я довго видивлялася в дзеркала, переходила від одного до іншого, шукала те, що найсвітліше. І нічого

вирішити не змогла. Начебто це я — і ніс такий самий, очі провалилися, і обличчя здається синішим. Але це, найпевніше, від самого дзеркала. Мішки, щоправда, під очима. І я повернулася до кімнати".

— Це украй цікаво, — сказав Даг. — Ти як, Павлишу, думаєш?

— Що?

— Про цю проблему. Ізолюй людину на декілька років так, щоб вона не знала про хід часу поза її приміщенням. Чи зміниться біологічний цикл?

— Я зараз не про це думаю, — сказав Павлиш.

— "Я раптом згадала про кошеня. Зовсім забула. А сьогодні згадала. Вони кошеня звідкись дістали. Із Землі, звичайно. Воно пищало і нявкало. Це було в перші дні. Пищало воно в сусідній комірці, і дурники всі туди бігали, ніяк не могли здогадатися, що йому молоко потрібне. Я тоді зовсім боязка була, і вони мене привели до нього, до кошеняти, думали, що я зможу допомогти. Але я ж не могла пояснити їм, що таке молоко. А певно, в їх штучній їжі чогось не вистачало. Я з кошеням вовтузилася три дні. Кашу водою розбавляла, в цій турботі забувала навіть про своє горе. Але кошеня здохло. Вочевидь, людина куди витриваліша від звіра, хоч і кажуть, що у кішки вісім життів. Я ж бо живу. Напевно, кошеня теж у них у музеї лежить. Тепер я б знайшла, чим його годувати. Я знаю хід до їх лабораторії. І дурники до мене по-іншому ставляться. Звикли. А дракон геть поганий. Певно, скоро помре. Я у нього вчора просиділа довго, знову промила рани. А він зовсім ослаб. Я з ним зробила відкриття. Виявляється, дракон може якимсь чином впливати на мої думки. Не те щоб я розуміла його, але, коли йому боляче, я це відчуваю. Я знаю, що він радий моєму приходові. І я жалкую тепер, що раніше не звертала на нього уваги — боялася. Адже, можливо, він такий самий, як я. Теж бранець. Тільки ще нещасніший. Його всі ці роки тримали в клітці. Може, цей дракон — медсестра в

лікарні на якійсь дуже далекій планеті. І так само приїхала ця драконіха відвідати свою дочку. І попалася в наш зоопарк. І прожила в ньому багато років у клітці. І все хотіла втлумачити дурникам, що вона не дурніша за них. Так і помре, не втлумачивши. Я, значить, спочатку посміхнулася, а потім розплакалася. Ось і сиджу, реву, а мені йти пора, чекають.

І все-таки, якщо я думаю про дракона, то гадаю, що моя доля краща. Я хоч користуюся деякою свободою. І користувалася нею з самого початку. Відтоді, як померло кошеня. Я багато думала, чому так вийшло, що всі решта бранці — скільки їх тут є (за перегородками на решті поверхів повітря інше — туди мені не пройти, і там теж, напевно, є бранці) — сидять замкнені. Лише я досить вільно розгулюю по поверхах. Чомусь вони вирішили, що я для них безпечна. Можливо, їх господарі на мене схожі. Довірили мені кошеня. Пустили в город і показали, де насіння. У лабораторію мені можна ходити. Навіть слухаються мене дурники. Той, хто ці листки читатиме, напевно, здивується, що за дурники? Це я залізних черепах так називаю. Як дізналася, що вони машинки, що вони простих речей не розуміють, то й стала їх кликати дурниками. Для себе. Але все одно, якщо задуматися, життя моє ненабагато краще від тих, хто в клітках. І в камерах. Просто моя в'язниця обширніша, аніж у них. От і все. Я ж намагалася через дурників пояснити Машині, начальникові, що це чистий злочин — хапати живу людину і тримати її так. Я хотіла їм пояснити, що краще їм зв'язатися з нами, із Землею. Але потім я переконалася, що, окрім машин, тут нікого немає. А машинам даний наказ — літайте Всесвітом, збирайте, що стрінеться на шляху, потім доповісте. Тільки дуже вже довгий зворотний шлях. Я ще сподіваюся, що доживу, а доживши, зустрінуся з ними і все їм викладу. А може, вони і не знають, що десь, окрім їх планети, є розумні люди?"

Коли Павлиш закінчив читати цей аркуш, Даг сказав:

— Загалом, вона міркувала досить логічно.

— Звичайно, це був дослідницький автомат, — сказав Павлиш. — Але є тут одна загадка. І Надія її вловила.

— Загадка? — запитав Сато.

— Мені здається дивним, — сказав Павлиш, — що такий величезний корабель, посланий у далекий пошук, не має ніякого зв'язку з базою, з планетою. Певно, летить він багато років. І за цей час інформація застаріває.

— Я не згоден, — сказав Даг. — Уяви, що таких кораблів декілька. Кожному виділений сектор Галактики. І нехай вони летять багато років. Неважливо. Адже органічне життя вони виявлять дай бог на одному світі з тисячі. Ось вони звозять інформацію. Що таке сто років для цивілізації, яка може розсилати розвідників? А потім уже вони на дозвіллі розглянуть трофеї і вирішать, куди посилати експедицію.

— І вони хапають все, що трапиться? — запитав Сато, не приховуючи неприязні до господарів корабля.

— А які критерії можуть бути у автоматів, щоб визначити, чи розумна істота їм трапилася?

— Ну, Надія, наприклад, була одягнена. Вони бачили наші міста.

— Непереконливо, — сказав Павлиш. — І де гарантія, що в світі ікс розумні істоти не ходять голими і не одягають в шати своїх домашніх тварин.

— І шанси на те, що вони виловлять саме розумну істоту, такі малі, — додав Даг, — що ними вони, напевно, просто нехтують. У будь-якому випадку вони прагнуть зберегти живцем усі свої трофеї.

— Розмова порожня, — підсумував Павлиш, піднімаючи наступний аркуш. — Ми поки нічого не знаємо про тих, хто послав корабель. І не знаємо, що вони думали при цьому. У відомій нам частині Галактики нічого подібного немає. Значить, вони здалеку. Ми знаємо тільки, що вони були у нас, але з якоїсь причини не повернулися додому.

— Може, це і на краще, — сказав Даг.

Решта промовчали.

"Колись потім, буде час, напишу про мої перші роки у в'язниці.

Зараз багато що вже здається туманним, далеким — і жах мій, і відчай, і те, як я шукала вихід звідси, думала навіть, що заберуся до них у центр і поламаю всі їх машини. Нехай ми розіб'ємося. Це у той час я так думала, коли боялася, що вони знову прилетять до нас на Землю і накоять чогось поганого. Але я зрозуміла, що з їх кораблем мені не впоратися. Напевно, тут сто інженерів не зрозуміють, що до чого. А зараз мені час повернутися до тих подій, які відбулися вже не так давно, місяці, тижні тому, вже після того, як я роздобула папір і почала писати щоденник. Нові бранці, яких підібрали останнього разу, потрапили на мій поверх, напевно, тому, що у нас з ними однакове повітря. Їх потримали спочатку в карантині, на іншому поверсі, а потім відправили до камер недалеко від моїх володінь. Мене опанувала надія, що раптом це теж люди або хтось хоча б схожий. Але коли я їх побачила — підглянула, як дурники завозили в камеру їжу, зрозуміла, що знову для мене суцільне розчарування. Я якось бачила в Ярославлі, у магазині, продавали трепангів. Я тоді подумала: буває ж гидота, і як тільки люди їдять? Інші покупці в магазині так само реагували. Новенькі тварини виявилися схожими на таких трепангів. Було їх у камері двоє, зросточком вони з собаку, слизькі і огидного вигляду. Я засмутилася і пішла до себе. Навіть записувати нічого в щоденник про них не стала. Наступного дня усе розповіла моїй драконисі, але вона, звичайно, нічого не зрозуміла. Якби я не чекала чогось, легко було б перенести таке розчарування. Цих трепангів з камер не випускали. Я скоро вже

зрозуміла, що їх усього п'ятеро — двоє в камері, а троє у клітці, за залізними дверима. Їхній харч я теж незабаром побачила, тому що дурники мій город потіснили, розводили в баліях якусь цвіль, немов жива, вона ворушиться, і сморід від неї неприємний. І цю цвіль тягали трепангам.

...Щось знову зле стало драконисі. Я вже в лабораторії досліди розвела. Подивився б на мене Іван Акимович з нашої лікарні. Він мені все радив піти вчитися. Казав, що з мене вийде лікар, тому що у мене розвинена інтуїція. Але життя мене засмоктало, я залишилася неуком. Про що дуже тепер шкодую. Правда, мені не раз доводилося заміщати лаборантку, і я уміла робити аналізи і асистувати при операціях: маленька лікарня — хороша школа, всім би молодим медикам радила через неї пройти. Але хіба тут мої знання могли стати в пригоді?"

— Ти чого мовчиш? — запитав Даг. — Пропускаєш?

— Усе сам прочитаєш. Я хочу дістатися до суті, — відказав Павлиш.

"Хоч я відчувала огиду до трепангів, але розуміла, що огида моя несправедлива. Нічого вони мені поганого не зробили. І тим більше я вже звикла жити серед таких чудес і виродків, що й уві сні не присняться. Порахувати мої дні тут — така виходить нескінченна і однакова вервичка, що страшно робиться. А вдуматися, то вийде, що кожного дня дізнаюся про щось, дивлюся, думаю. Яка ж людина витривала істота! Адже і я комусь здаюся страшним виродком. Може, навіть і моїй драконисі.

Напевно, ці трепанги можуть думати. Таке рішення мені спало на думку, коли я побачила, що, варто мені пройти повз їх клітку, вони за мною стежать і рухаються. Якось я йшла з городу з пучком редиски — редиска квола, млява, але все-таки вітаміни. Один трепанг вовтузився біля самих ґрат. Мені здалося, що він намагається зламати замок. Що ж, подумала я, адже і мені таке спадало на думку. У перші дні, коли я

сиділа під замком, і в ті дні, коли мене замикали, тому що наближалися до інших планет. Подумала і навіть зупинилася. Бо що ж це виходить? Як я. Значить, думають? А трепанг, коли побачив мене, зашипів і відповз всередину. Але не встиг, тому що один з дурників був неподалік (я ж бо його не бачила, звикла не помічати), і він ударив трепанга струмом. Таке у них покарання. Трепанг зіщулився. Я на дурника прикрикнула і хотіла далі піти, але тут і мені дісталося. Та так сильно він мене ударив струмом, що я навіть упала і розсипала редиску. Певно, він хотів мені показати, що з цими, з трепангами, мені робити нічого. Я піднялася абияк — суглоби останнім часом поболюють — і пішла до себе. Скільки живу тут, а не можу звикнути, що я для них усе ж мов кролик у лабораторії. У будь-яку мить вони можуть мене вбити і в музей, у слоїк. І нічого їм за це не буде. Я зуби зціпила і пішла.

...Вже потім виявилось, що цей удар струмом мені навіть допоміг. Трепанги спочатку думали, що я одна з їх господарів. Прийняли навіть мене за головну. І коли б не дурникове покарання, мене б уважали за ворога. А так, минуло днів три, йду я повз них знову драконіху лікувати, бачу, один трепанг вовтузиться біля ґрат і шипить. Тихо так шипить. Роззирнулася я — дурників не видно. "Що, — питаю, — несолодко тобі, любий?" Я за ці дні і до трепангів вже встигла звикнути, і вони не здавалися мені такими потворами, як першого дня. А трепанг усе шипить і поклацує. І тоді я зрозуміла, що він зі мною говорить. "Не розумію", — я йому відповіла і хотіла було посміхнутися, але вирішила, що не варто — може, моя усмішка йому видасться гіршою за вовчий оскал. Він знову шипить. Я йому кажу: "Ну що ти стараєшся? Словника у мене немає. А якщо ти не отруйний, то ми з тобою один одного обов'язково зрозуміємо". Він замовк. Слухає. Тут у коридорі показався великий дурник, з руками мов у цвіркуна. Прибиральник. Я хоч і знала, що такі струмом не б'ють, але поспішила далі — не хотіла, щоб мене бачили перед кліткою. Але назад ішла, знову затрималася, поговорила. Все є з ким душу відвести. Потім мені спало на думку: може, їм зручніше зі мною порозумітися по-письмовому? Я написала на листку, що мене звуть Надією, принесла йому, показала і при цьому те, що написала, повторювала вголос. Але боюся, що він не зрозумів. А ще через день

трапилася сутичка у одного з трепангів із дурниками. Я гадаю, що йому вдалося відімкнути замок і його спіймали в коридорі. Натрапив він на прибиральників, і вони його сильно пом'яли, поки інших дурників кликали, а він опирався. Я в коридорі була, почула шум, побігла туди, але запізнилася. Його вже посадили в окрему камеру, новий замок робили. Бачу — інші трепанги хвилюються, непокояться в клітках. Я спробувала тоді пробратися в камеру до трепанга, якого відокремили. Дурники не пускають. Струмом не б'ють, але не пускають. Тоді я вирішила їх перевпертюшити. Стала біля дверей і стою. Дочекалася, поки вони двері відчинять, і встигла зазирнути всередину. Трепанг лежить на підлозі, весь зранений. Тоді я пішла в лабораторію, зібрала там свою медичну сумку — адже не вперше доводиться тут виступати невідкладною допомогою — і пішла просто до камери. Коли дурник хотів мене зупинити, показала, що у мене в сумці. Дурник завмер. Я вже знала — вони так роблять, коли радяться з Машиною. Чекаю. Минула хвилина. Раптом дурник відкочується убік — йди, мовляв. Я просиділа біля трепанга години три. Ганяла дурників, немов своїх санітарок. Вони мені і воду принесли, і підстилку для трепанга, але одного я добитися не змогла — щоб привели ще одного трепанга. Адже свої краще від мене знають, що йому потрібно. І найдивовижніше, в ту мить, коли дурників у камері не було, трепанг знову зашипів, і в його шипінні я розібрала слова: "Ти чого стараєшся?" Я зрозуміла, що він запам'ятав, як я з ним розмовляла, і намагається мене наслідувати. Ось тоді я вперше за багато місяців по-справжньому зраділа. Адже він не тільки наслідував, він розумів, що робить.

...Мене дивувало, як швидко вони запам'ятовували мої слова, і, хоч їм важко було їх вимовляти — рот у них трубочкою, без зубів, — вони дуже старалися. Я всі ці дні і тижні жила мов уві сні. У хорошому сні. Я помітила в собі дивовижні зміни. Виявилось, що немає на світі істот приємніших, аніж трепанги. Зрозуміла, що вони гарні, навчилася їх розрізняти, але, чесно скажу, зовсім нічого в їх шипінні і поклацуванні я не розуміла. Та й зараз не розумію. Я їх учила, коли тільки була можливість, — мимо проходжу, слово кажу, різні предмети проношу поряд з кліткою, показую, і вони відразу розуміють. Вони вивчили, як

звуть мене, і, коли угледять (якщо поряд дурників немає), відразу шиплять: "Нашія, Нашія!" Ну як малі діти! А я дізналася на городі, що вони люблять. І старалася, щоб їх підгодувати. Хоч і їжа у них смердюча — так і не звикла до цього запаху. Дурники щодо трепангів мали строгий наказ Машини — на волю їх не відпускати, очей не зводити, берегти і не довіряти. Отже я не могла відкрито з ними бачитися. Інакше і мене б запідозрили. І ось теж дивно — скільки я провела тут часу, і була для дурників безпечна. Сама була. А разом з трепангами ми стали силою. І я це відчувала. І трепанги мені казали, коли навчилися по-російськи. І ось настав такий день, коли я підійшла до їх клітки і почула:

— Надіє, треба йти геть звідси.

— Ну куди звідси підеш? — відказала я. — Корабель летить невідомо куди. Де ми тепер, нікому не ясно. Адже хіба ми зможемо управляти кораблем?

І тоді трепанг Баль відповів мені:

— Управляти кораблем зможемо. Не зараз. Після того, як більше дізнаємося. І ти нам потрібна.

— Чи зможу я? — відповідаю.

Тут вони удвох заверещали, зашипіли на мене, умовляли. А я лише посміхнулася. Я не могла їм сказати, що я щаслива. Все одно — вирвемося ми звідси чи ні. Я і трепанги — який союз! Подивилася б Оля на свою стару матір, як вона йде по синьому коридору повз замкнуті двері та клітки і співає пісню: "Нам перешкод нема ні в морі, ні на суші! — Словом, вона знайшла однодумців, — відповів коротко Павлиш на розгнівані вимоги Дага читати вголос. — Зрозумійте, я ж удесятеро швидше переглядаю ці аркуші про себе.

— Ото вже... — почав було Даг, але Павлиш вже читав наступний аркуш.

"Декілька днів я не писала. Ніколи було. Це зовсім не означає, що я була зайнята більше, ніж завжди, — просто думки мої були зайняті. Я навіть постриглася коротше, довго стояла перед темними дзеркалами, шматуючи скальпелем волосся. За що я віддала б півжиття — це за праску. Адже ніхто мене не бачить, ніхто не знає тут, що таке прасування, ніхто, окрім мене, не знає, що таке одяг. А скільки ж мені довелося витратити часу, щоб придумати, з чого шити і чим шити. Гірше, ніж Робінзонові на ненаселеному острові. І ось я стояла перед темним дзеркалом і думала, що ніколи не доводилося мені ходити в модницях. А вже тепер, якби я з'явилася на Землі, ото би всі здивувалися — що за викопне? Зараз, за моїми розрахунках, на Землі йде шістдесятий рік. Що там носять жінки? Хоча це де як. У Москві ж бо, напевно, модниць багато. А Калязін — місто маленьке. Ось я і відволіклась. Думаю про ганчірки. Смішно? А Баль, це мій найулюбленіший трепанг, заради того, щоб вивчити трохи краще мою мову, пішов на жертву. Порізався чимось страшно. І дурники мене на допомогу покликали. Я тут у них вже визнана "швидка допомога". Я Баля лаяла на чому світ стоїть, а не врахувала, що він пам'яткий. Ось він тепер всі мої лайки запам'ятав. Ну, звичайно, лайки не страшні — голова садова, бовдур — такі лайки. Раз я маю свободу руху по нашій в'язниці, то у мене тепер два завдання — по-перше, тримати зв'язок між камерами, в яких сидять трепанги. По-друге, проникнути за лінію фронту і довідатися, де що знаходиться. Ось я і пригадала військові часи".

Наступний аркуш був коротеньким, написаний поспіхом, абияк.

"Дола тричі примушував мене ходити за перегородку, у великий зал. Я йому розповідала. Дола головний. Вони, певно, вирішили між собою, що моєї допомоги їм замало. Повинен піти в операторську Баль. До перегородки я його доведу. Далі у нього буде мій папірець з кресленням. І я залишуся біля перегородки чекати, коли він

повернеться. Страшно мені за Баля. Дурники значно моторніші. Піде він зараз — у цей час майже всі вони зайняті на інших поверхах".

Запис на цьому обривався. Наступний був написаний інакше. Літери були маленькими, строгими.

"Ну ось, трапилося жахливе. Я стояла за перегородкою, чекала на Баля і рахувала про себе. Думала, якщо встигне повернутися перш ніж я долічу до тисячі, — все гаразд. Але він не встиг. Затримався. Заблимали лампочки, задзижчало — так завжди буває, коли на кораблі непорядок. Повз мене пробігли дурники. Я намагалася зачинити двері, їх не пускати, але один мене так струмом ударив, що я мало не знепритомніла. А Баля вони убили. Тепер він у музеї. Мені довелося ховатися у себе в кімнаті, поки все не стихло. Я боялася, що мене замкнуть, але чомусь мене вони серйозно не сприйняли. Коли я години через дві вийшла в коридор, попленталася до городу — час було вітаміни моїй драконисі давати, — біля дверей до трепангів стояли дурники. Довелося пройти, не дивлячись у той бік. Тоді я ще не знала, що Баля убили. Тільки увечері перекинулася парою слів з трепангами. І Дола сказав, що Баля убили. Вночі я переживала, пригадала, який Баль був милий, лагідний, гарний. Не прикидалася. Насправді дуже переживала. І ще думала, що тепер усе загинуло — більше нікому в операторську не проникнути. А сьогодні Дола пояснив мені, що не все втрачено. Вони, виявляється, можуть спілкуватися, навіть зовсім не бачачи один одного, розмовляти, користуючись якимись хвилями і на великій відстані. І ось Баль тому і затримався, що своїм товаришам передавав усю будову рубки управління нашого корабля і свої з цього приводу міркування. Він навіть побував біля самої Машини. Він знав, що, напевно, загине — він повинен був встигнути все передати. І Машина убила його. А може, і не вбивала — адже вона лише машина, але так і вийшло. Як ото, думала я, було моїм прадідам — адже вони кріпаки, абсолютно неосвічені. Вони вважали, що Земля — центр всього світу. Вони не знали нічого про Джордано Бруно чи Коперника. От би їх сюди. А в чому різниця між мною і дідом? Адже я хоч і читала в газетах про нескінченність світу, на моєму житті це не відбивалося. Все одно я жила

в центрі світу. І цей центр був у місті Калязіні, в моєму будинку на Ціммермановій вулиці. А виявилось, моя Земля — глуха околиця..."

Даг щось говорив Павлишеві, але той не чув. Хоча відповідав невиразно, як сплячий тому, хто будить його до часу.

"Уперше за всі роки прокинулася від холоду. Мені здалося, що важко дихати. Потім обійшлося. Зігрілася. Але трепанги, коли я до них прийшла, сказали, що з кораблем щось негаразд. Я запитала, чи не Баль винен. Вони відповіли — ні. Але сказали, що треба поспішати. А я ж бо думала, що корабель вічний. Як Сонце. Дола сказав, що вони тепер багато знають про будову корабля. І про те, як працює Машина. Сказали, що у них удома є машини ще й складніші від цеї. Але їм нелегко боротися з Машиною, тому що дурники захопили їх, як і мене, зненацька. І без мене їм не впоратися. Чи готова я і далі їм допомагати? "Звичайно, готова", — відповіла я. Але ж я дуже ризикую, пояснив мені тоді Дола. Якщо їм вдасться повернути корабель або знайти ще який-небудь спосіб вирватися звідси, вони зможуть дістатися до свого дому. А ось мені вони допомогти не зможуть. "А хіба немає на кораблі якихось записів маршруту до Землі?" — запитала я. Але вони сказали, що не знають, де їх шукати, і найпевніше вони заховані в пам'яті Машини. І тоді я їм пояснила мою філософію. Якщо вони візьмуть мене з собою, я згодна куди завгодно, аби звідси вирватися. Вже краще житиму і помру у трепангів, аніж у в'язниці. А якщо мені і не вдасться звідси піти, хоч спокійна буду, що комусь допомогла. Тоді і вмирати легко. І трепанги зі мною погодилися.

На кораблі стало ще холодніше. Я поторкала труби в малому залі. Труби ледь теплі. Два дурники вовтузилися біля них, щось лагодили. З трепангами я домовитися змогла, а ось дурники за всі роки нічого мені не сказали. Та й що їм сказати? Але мені треба йти, і я зовсім не знаю, чи повернуся до моїх нотаток. Я ще хочу написати — навіть не для того, хто читатиме ці рядки, а для себе самої. Якби мені сказали, що кого-небудь можна посадити на декілька років у в'язницю, де він не побачить жодної людини, навіть тюремника не побачить, я б сказала, що це

напевно смерть. Або людина озвіріє і збожеволіє. А ось, виявляється, я не збожеволіла. Зносилася, постаріла, змучилася, але живу. Я зараз озираюся на минуле і думаю — адже ж я завжди, майже завжди була зайнята. Як і в моєму справжньому житті на Землі. Напевно, моя живучість і тримається на тому, що умієш знайти собі справу, знайти щось або когось, заради чого варто було б жити. А у мене спочатку була надія повернутися до Олечки, на Землю. А потім, коли ця надія майже згасла, виявилось, що навіть і тут я можу стати в пригоді".

І останній аркуш. Він знайшовся в пачці несписаних аркушів, тих, що Надія заготувала, обрізала, але не встигла нічого на них написати.

"Шановний Тимофію Федоровичу!

Прийміть мій низький уклін і подяку за все, що ви зробили для мене і моєї дочки Ольги. Як ви там живете, чи не нудьгуєте, чи згадуєте мене іноді? Як ваше здоров'я? Мені без вас часом буває дуже тоскно, і не думайте, будь ласка, що мене зупиняло те, що ви інвалід..."

Далі були два рядки, густо закреслені. І намальована сосна. Чи ялина. Погано намальована, невміло.

5

Затим минуло декілька днів. Павлиш спав і їв під своїм тентом і йшов у довгі коридори корабля, як на роботу. На зв'язок він виходив рідко і відмовчувався, коли Даг починав бурчати, тому що його товариші сприймали Надію як сенсацію, дивовижний парадокс — для них вона залишалася казусом, відкриттям, явищем (тут можна придумати багато слів, які лише приблизно розкриють всю складність їх переживань, в котрих не було одного, — ототожнення).

Павлиш залишався весь час поряд з Надією, ходив її слідами, бачив цей корабель — його коридори, склади, закутки — саме так, як бачила їх

Надія, він проникся повністю атмосферою трагічної в'язниці, яка, найпевніше, і не призначалася для такої ролі, яка внесла в життя медсестри з калязінської лікарні страшну неминучість, яку та усвідомила, але з якою в глибині душі все-таки не примирилася.

Тепер, знаючи кожне слово в нотатках Надії і розшифрувавши послідовність пересувань жінки по кораблю, з'ясувавши значення її маршрутів і справ, побувавши і в тих місцях, куди Надія потрапити не могла, про існування яких навіть не підозрювала, Павлиш вже міг знати, що відбулося потім, причому саме знати, а не здогадуватися.

Обривки дротів, перекинутий робот-дурник, темна пляма на білястій стіні, дивний розгром у рубці управління, сліди у відділенні корабельного мозку — все це укладалося в картину останніх подій, учасником яких була Надія. І Павлиш навіть не шукав сліди, а знав, що там і там вони можуть виявитися. А якщо їх не виявлялося, він ішов далі доти, поки упевненість його не підкріплювалася новими доказами.

...Надія поспішала дописати останній аркуш. Вона дуже жалкувала тепер, що так мало писала в останні тижні. Вона завжди не любила писати. Навіть сестри докоряли їй за те, що зовсім не пише листів. І лише зараз вона раптом уявила, що, коли відлетить з трепангами, може так трапитися, що корабель потрапить до рук розумних істот, і навіть до таких, які передадуть її нотатки на Землю. І ось вони клястимуть її останніми словами за те, що не описала своє життя детально, день за днем, не описала ні трепангів, хоч знає їх тепер мов своїх родичів, ні інших, з якими їй довелося мати справу на кораблі, — одні давно вже загинули, інші потрапили в музей, третім, певно, судилося буде загинути, тому що трепанги змогли дізнатися — адже вони значно більше від Надії знаються на всякій техніці, — що корабель так довго не повертався до себе додому через те, що в системах його сталися неполадки. Якщо так справа піде далі, він до кінця часів носитиметься Всесвітом, помалу ламаючись, вмираючи, як людина.

Всі останні дні для Надії проходили у поспіху. Їй доводилося робити безліч справ, значення яких вона не завжди розуміла; але знала, що вони важливі і потрібні для мети, ясної для трепангів. Вона розуміла, що розпитувати їх про це безглуздо. Вони і не могли їй пояснити, навіть коли б хотіли. За ці роки Надія навчилася тому, що вона не може зрозуміти навіть найнерозумніших мешканців корабля, не кажучи вже про трепангів. Адже скільки вони прожили поряд з драконихою, скільки годин Надія провела поряд з нею, а так нічого вона й не дізналася. Або кульки, що жили в скляному кубі. Кульок було багато, десятки зо два. З появою Надії вони часто починали міняти барву і розкочуватися крупними намистинами по дну куба, складаючись у фігури і кола, немов давали їй знаки, яких вона зрозуміти не могла. Надія говорила про кульки трепангам, але вони або забували відразу, або не спромагалися подивитися на них. Надія, коли стало ясно, що подорож добігає кінця, сплела з дротів мішок, щоб захопити кульки з собою. Знала навіть, що кулькам потрібна вода — більше нічого їм не потрібно.

Ось і зараз, як допише, складе своє добро, треба бігти відчиняти троє дверей, які намалювали їй трепанги на плані. Ці двері трепангам не відчинити, тому що квадратики дуже високі для них.

Надія зрозуміла, що вони візьмуть з собою той човен, який колись захопив її в полон. На ньому й полетять. Але для того, щоб зробити це, треба обов'язково вивести з ладу головну Машину. Інакше до човна не пройти і Машина просто не випустить їх з корабля. Для цього Надія також була потрібна.

Надія не спала вже другу ніч. І не лише тому, що була охоплена збудженням, але й тому, що трепанги не спали взагалі і не розуміли, чому їй треба неодмінно відключатися і лягати. І варто було їй улягтися, як відразу в мозку вона відчувала поштовх — трепанги кликали її.

Складаючи аркуші, Надія раптом завагалася, чи залишати їх тут. А може, узяти з собою на човен? Може, їм краще буде з нею? Хтозна що

трапиться в дорозі? Ні, розсудила, сама-бо вона завжди може розповісти. А на кораблі нічого не залишиться.

Поштовх у голові. Треба бігти. Надії раптом здалося, що вона вже не повернеться сюди. Життя, що тягнулося так поволі і монотонно, раптом набрало страшної швидкості і помчало вперед. І саме зараз воно може обірватися...

— Ми постараємося повернути сам корабель до нашої планети, — сказали їй трепанги. — Але це дуже ризиковано. Адже для цього ми повинні змусити мозок корабля підкоритися нам. Якщо нам це не вдасться, то ми постараємося вивести його з ладу. Так, щоб скористатися рятувальним човном. Але чи прилетить він куди слід, чи зможемо ми ним управляти — ми теж не впевнені. Тому можливо, що нам загрожує смерть. І ми повинні сказати тобі про це.

— Знаю, — сказала Надія. — Я була на війні.

Але це нічого не говорило трепангам, у яких давно не було воєн.

Трепанги також не витрачали часу марно. Вони зробили такі палиці, якими треба доторкнутися до дурника і він вимикається. Палицю дали Надії. Вона повинна була йти попереду і відчиняти двері.

Два трепанги пішли за нею услід. Два інших поспішили, поповзли, підстрибуючи, нагору, де теж було відділення з якимись машинами, як капітанський місток на пароплаві, тільки без вікон.

— Троє дверей, — повторював трепанг. — Але за останніми дверима, можливо, не буде повітря. Або буде не таке, як в нашому відділенні. Відразу не заходь. Почекаємо, поки наповниться. Ясно?

Трепанги завжди говорили ясно, вони дуже старалися, щоб Надія розуміла їх накази і прохання. За першими дверима Надія якось була.

Пам'ятала, що там широкий прохід і по стінах стоять запасні дурники. Наче мертві. Трепанги сказали їй, що там дурники підзаряджаються, відпочивають. Чому вона туди потрапила і коли це було — Надія не пам'ятала. Але коридор з мертвими дурниками в нішах запам'ятався виразно.

— Вони тебе не чіпатимуть, — сказав Дола.

— Не заспокоюй, — сказала Надія.

— Лише не ризикуй. Без тебе нам не вибратися. Пам'ятай це.

— Чудово пам'ятаю. Не хвилюйся.

Надія провела долонею по квадрату в стіні, і двері відійшли убік. У тому коридорі був дивний запах, солодкий і водночас горілий. Всі ніші були зайняті.

— Їм доводиться тепер довше підзаряджатися, — сказав Дола, що повз ззаду. — Ти бачила, що їх менше стало в наших відсіках.

— Так, помітила, — сказала Надія. — Не забути б узяти кульки.

— Кульки?

— Я про них казала.

— Обережніше!

Один з дурників зненацька прудко вискочив з ніші і поїхав до них, збираючись загородити дорогу і, можливо, відігнати їх назад. Дурник поспішав усунути непорядок.

— Мерщій, — сказав Дола. — Мерщій.

Надія побігла вперед і постаралася перестрибнути через дурника, що кинувся до неї під ноги.

Але дурник — як це вона забула? — теж підстрибнув і вдарив її струмом. На щастя, несильно. Напевно, сам не встиг підзарядитися. Надія впала на коліна і впустила палицю. Забилася боляче і навіть охнула. Ноги у неї були вже не ті, що кілька років тому. Адже вона в технікумі грала у волейбол. За "Медик". Друге місце в Ярославлі. Тільки це було дуже давно.

Дурника зупинив Дола, який теж мав таку саму палицю, як у Надії, тільки коротшу.

— Що з тобою? — запитав він.

Голос у трепанга шиплячий, без жодного виразу, але з відчуття в голові Надія зрозуміла, як він хвилюється.

— Нічого, — сказала Надія, підводячись і примушуючи себе забути про біль. — Ходімо далі.

До наступних дверей було кроків двадцять. Ще один дурник став вилазити з ніші, але робив він це повільно.

— Машина вже отримала сигнал, — сказав Дола. — Вони з нею зв'язані.

Надія добігла, шкандибаючи, до дверей, але квадрата на потрібному місці не виявилося.

— Я не знаю, як відчинити, — сказала вона.

Позаду було тихо.

Вона озирнулася. Дола стояв нерухомо. Другий трепанг відбивався паличкою від трьох дурників відразу.

— Мерщій, — сказав нарешті Дола.

— Може, є інший шлях? — запитала Надія, відчуваючи, як у неї холонуть руки. — Ці двері нам не відчинити.

— Іншого шляху немає, — сказав Дола, і голос його шепотів, шелестів звідкись знизу, здалеку.

Двері були замкнуті надійно.

Ще дурники, інші, мляві, повільні, виповзали з ніш, і здавалося, що на трепанга насувається стадо дуже великих сонечок.

І в цю мить двері відчинилися самі. Відчинилися різко, так що Надія ледве встигла відстрибнути убік, оскільки відчула, що двері відкриваються неспроста. Так вбігає додому господар, який підозрює, що до нього залізли злодії.

Дола теж встиг відстрибнути убік. Трепанги уміють іноді стрибати досить прудко.

З дверей вискочив дурник, якого Надія ніколи раніше не бачила. Він був трохи не з неї зростом і швидше скидався на кулю, а не на черепашку, як інші. У нього були три членисті руки, і він голосно, загрозливо дзижчав, немов хотів розполохати тих, хто наважився зайти в недозволене місце.

Звідкись вирвалося полум'я і пролетіло, заповнюючи коридор, зовсім поряд з Надією, і вона відчула його обпалюючу близькість. Вона примружилася і не побачила, як Дола встиг, підібравши палицю, зупинити дурника, змусити його завмерти. Хоч і було пізно.

Черепашки, що юрмилися в дальньому кінці коридору, вже потемніли, немов обвуглилися, а другий трепанг, який стримував їх і не встиг відскочити, коли відчинилися двері, перетворився на купку попелу на підлозі.

Все це Надія бачила як уві сні, немов її не стосувалися ні небезпека, ні смерть. Вона розуміла, що її справа — пройти за другі двері, тому що двері можуть зачинитися, і тоді все, заради чого загинули Баль і цей трепанг, виявиться безглуздим і непотрібним.

За другими дверима виявився круглий зал, немов верхня половина кулі. Вони встигли вчасно. До дверей уже котився другий великий дурник. Дола встиг кинутися до нього і знешкодити раніше, ніж той почав діяти.

Перед Надією було декілька дверей, абсолютно однакових, і вона обернулася до Доли, щоб він сказав, куди йти далі.

Той уже поспішав вперед і швидко, вигинаючись, мов перелякана гусениця, високо піднімаючи спину, поповз повз двері, на якусь частку секунди зупиняючись перед кожними і немов винюхуючи, що за ними знаходиться.

— Тут, — сказав він. — Шукай, як увійти.

Надія вже стояла поряд. Ці двері також були без замка. І якийсь тупий відчай оволодів Надією. Вона тоді просто штовхнула двері рукою, і ті, немов чекали цього, провалилися вниз.

Вони були перед Машиною. Перед господарем корабля, перед тим, хто віддавав накази спускатися на чужі планети і забирати все, що трапиться, перед тим, хто підтримував на кораблі порядок, годував, карав і оберігав його полонених і здобич.

Машина виявилася просто стіною з безліччю віконець і різноколірних лампочок, сірих і блакитних плиток і рукояток. Це була Машина, і нічого більше. Вона здивувала Надію. Ні, не розчарувала, а здивувала, тому що за роки, проведені тут, Надія багато разів намагалася уявити собі господаря корабля і наділяла його безліччю страшних рис. Але саме безликість Машини їй ніколи не спадала на думку.

Маленький дурник, який сидів десь високо на машині, зісковзнув униз і покотився до них. Надія хотіла тицьнути його палицею, але палиця була у Доли, і той поповз назустріч дурникові і зупинив його.

— Що далі? — запитала Надія, переводячи подих.

Її спідниця, зшита зі знайденої на кораблі матерії, схожої на церату, розпоролася на колінах і заплямилася кров'ю — виявляється, вона сильно забилася, коли стрибала через дурника.

Дола не відповів. Він уже стояв перед Машиною і крутив своєю хробачою голівкою, роздивляючись її.

Щось клацнуло, немов від погляду Доли, і зал наповнився гучним уривчастим шипінням. Надія відскочила, але тут-таки здогадалася, що це голос іншого трепанга.

— Все гаразд, — сказав тоді Дола. — Посади мене ось сюди. Я поверну цю ручку.

Надія посадила його вище, і він зробив щось у Машині.

— Наші, — сказав Дола, вже опустившись знову на підлогу і повзучи уздовж Машини, — на центральному пульті. Якщо все буде гаразд, ми зможемо управляти кораблем.

Дола прислухався до шипіння, яке виходило з чорного кола, — певно, якогось переговорного пристрою, і казав Надії, що треба зробити, якщо сам не міг дотягнутися до того чи іншого важеля або кнопки. І Надія раптом зрозуміла, що вони знаходяться в машинному відділенні пароплава і капітан зі свого містка віддає їм накази: "Тихий хід, повний хід". І скоро вони поїдуть далі, додому.

І її охопила дивна, солодка втома. Ноги відмовилися її тримати.

Вона сіла на підлогу і сказала Долі:

— Я відпочину трішки.

— Гаразд, — сказав Дола, прислухаючись до слів своїх товаришів з капітанського містка.

— Я відпочину, а потім тобі допомагатиму.

— Вони намагаються перевести корабель на ручне управління, — сказав їй Дола через деякий час, і голос його долинув здалеку-здалеку.

І тут-таки Дола скрикнув. Вона ніколи не чула, щоб трепанги кричали. Щось трапилося таке, що змусило його дуже злякатися.

Вогники на обличчі Машини гасли один за одним, переблимуючись усе слабкіше, ніби прощалися між собою.

Шипіння з репродуктора перетворилося на слабкий виск, і Дола вигукував якісь окремі звуки, які не могли мати сенсу, але все-таки мали.

— Швидко, — сказав Дола. — До катера.

Чогось вони не врахували. У Машині, що на вигляд підкорилася повсталим бранцям, збереглися клітинки, які наказали їй зупинитися, померти, аби не служити іншим, чужим.

Надія звелася на ноги, відчуваючи, як Дола штовхає її, квапить, але ніяк не могла належним чином злякатися — все її тіло продовжувало чіплятися за рятівну думку: "Все закінчилося, все гаразд, тепер ми поїдемо додому".

І навіть коли вона бігла за Долою по коридору, повз обпалених дурників, навіть коли вони вискочили назовні і Дола звелів їй швидше зносити до катера їжу і якісь круглі, важкі предмети, на кшталт морських мін, допомагаючи їй при цьому, вона продовжувала заколисувати себе думкою, що все буде гаразд. Адже вони здолали машину.

Біля люка, який вів до катера, Надія звалювала продукти і бігла знову, тому що треба було захопити і воду, і ще цих куль, у яких, виявляється, було повітря. І Дола все намагався пояснити їй, але забував слова і плутався, що тепер Машина перестала виробляти повітря і тепло, і скоро корабель помре, і, якщо вони не встигнуть завантажити і підготувати до відльоту катер, їх уже ніщо не врятує.

Два інших трепанги прибігли з капітанського містка, притягнувши якісь прилади, і стали вовтузитися в катері. Вони навіть не помічали Надію — рухи їх були метушливі, але швидкі, немов кожна з їхніх рук — а їх у трепангів по два десятки — займалася своєю справою.

Скільки продовжувалася ця біганина і метушня, Надія не могла сказати, але десь на десятому чи двадцятому поході в оранжерею вона раптом зрозуміла, що в кораблі стало помітно холодніше і важче дихати. Її навіть здивувало, що прогнози Доли збуваються так швидко. Адже ж корабель закритий. Вона не знала, що пристрої, котрі поглинали повітря, щоб очистити і зігріти його, ще продовжували працювати, а ті, що повинні були це повітря повертати на корабель, вже відключилися. Корабель гинув поволі, і деякі його системи, про що також Надія знати не могла, працюватимуть ще довго: місяці, роки.

Надія хотіла було забігти до себе в каюту і забрати речі, але Дола сказав їй, що доведеться відбувати через декілька хвилин, і тоді вона вирішила замість цього притягнути ще одну кулю з повітрям, тому що воно потрібне було всім, а без спідниці чи косинки, без чашок вона обійдеться.

Коли вона тягнула кулю до катера, то побачила на підлозі мішок, сплетений з кольорових дротів. "Господи, — подумала вона, — я ж зовсім забула". Вона добігла до катера, опустила кулю біля люка.

— Мерщій заходь, — сказав Дола зсередини, вкочуючи важку кулю.

— Зараз, — сказала Надія, — одну хвилинку.

— Ні в якому разі! — крикнув Дола.

Але Надія вже бігла коридором до мішка і з ним до скляного куба, де чекали її кульки. А може, і не чекали. Може, вона все придумала.

Кульки з появою Надії розсипалися променями з центру, немов зображали ромашку.

— Мерщій, — сказала їм Надія. — Інакше ми залишимося. Поїзд піде.

Вона всунула мішок всередину, і, на її здивування, кульки слухняно покотилися в нього. Вона була навіть вдячна їм, що вони так швидко впоралися.

Мішок виявився важким, важчим, аніж кулі з повітрям. Надія тягнула його по коридору, і, незважаючи на холоднечу в кораблі, їй було жарко. І вона задихалася.

І якби вона не була така зайнята думкою про те, як дістатися до катера, вона б помітила ще одного великого дурника, який, певно, охороняв якесь інше місце на кораблі, але, зачувши недобре, коли померла Машина, покотився коридорами відшукувати причину біди.

Надія вже підбігала до катера, їй залишалося пройти кілька кроків, коли дурник, який теж побачив катер і спрямував свій вогненний промінь просто в люк, щоб спалити все, що було всередині, побачив її. Невідомо, що подумав він і чи думав він взагалі, але він повернув промінь, і Надія встигла лише відкинути мішок з кульками.

Але цієї секунди було Долі достатньо, щоб зачинити люк. І наступний постріл дурника лише змусив почорніти бік катера. Вичерпавши свої заряди, дурник застиг над купкою попелу. Відключився. Кульки висипалися з мішка і розкотилися по підлозі.

Дола відчинив люк і відразу все зрозумів. Але він не міг затримуватися. Можливо, якби він був людиною, то зібрав би попіл, що залишився від Надії, і поховав його у себе вдома. Але трепанги таких звичаїв не знають.

Дола загвинтив кришку люка, і катер відірвався від помираючого корабля і понісся до зірок, серед яких була одна, потрібна трепангам. Вони ще не знали, чи вдасться їм до неї дістатися...

Павлиш підняв з підлоги обгорілий клаптик матерії — все, що залишилося від Надії. Потім зібрав у купку кульки. Історія закінчилася сумно. Хоча залишалася маленька надія на те, що помилився, що Надія встигла-таки відлетіти на катері.

Павлиш підвівся і підійшов до холодного, порожнього робота, який, зробивши все, що від нього було потрібно, так і простояв усі ці роки, цілячись у порожнечу. Робот виконував свій обов'язок — охороняв корабель від можливих неприємностей.

— Ти вже години зо дві мовчиш, — сказав Даг. — Нічого не трапилося?

— Потім розповім, — сказав Павлиш. — Потім.

6

Вони сиділи з Софією Петрівною біля самого вікна. Вона пила лимонад, Павлиш — пиво. Пиво було хороше, темне, і усвідомлення того, що його можна пити, що ти знаходишся в простої і до найближчої медкомісії місяці три, не менше, загострювало солодке відчуття невеликого, простимого проступка.

— А хіба вам можна пити пиво? — запитала Софія Петрівна.

— Можна, — сказав коротко Павлиш.

Софія Петрівна недовірливо похитала головою. Вона була переконана, що космонавти не п'ють пива. І була права.

Вона відвернулася від Павлиша і дивилася на нескінченне поле, на химерні на тлі оранжевої заграви силуети планетарних машин.

— Довго щось, — сказала вона.

Софія Петрівна здавалася Павлишеві нудною і правильною людиною. Вона, напевно, чудово знає свою справу, навчає дітей російської мови, але навряд чи діти її люблять, думав Павлиш, роздивляючись її гострий, довершений профіль, гладко причесане і зібране ззаду сиве волосся.

— Чому ви мене розглядаєте? — запитала Софія Петрівна, не обертаючись.

— Професійна звичка? — відповів питанням Павлиш.

— Не зрозуміла вас.

— Вчитель повинен бачити все, що відбувається в класі, навіть якщо це відбувається у нього за плечима.

Софія Петрівна посміхнулася самими губами.

— А я вирішила, що ви шукаєте схожості.

Павлиш не відповів. Він шукав схожості, але не хотів у цьому зізнаватися.

Галаслива компанія курсантів у синіх комбінезонах зайняла сусідній стіл. Комбінезони можна було зняти ще в ангарі, але курсантам подобалося в них ходити. Вони ще не встигли звикнути ані до комбінезонів, ані до пілоток із золотим гербом планетарної служби.

— Щось вони запізнюються, — повторила Софія Петрівна.

— Ні, — Павлиш поглянув на годинник. — Я ж радив вам почекати удома.

— Удома було ніяково. Складалося враження, що хтось зараз увійде і запитає: "А чому ви не їдете?"

Софія Петрівна говорила правильно і трохи книжно, немов весь час у думках писала фрази і перевіряла їх з червоним олівцем.

— Всі ці роки, — продовжувала вона, піднісши келих з лимонадом і роздивляючись бульбашки на його стінках, — я жила очікуванням цього дня. Це може видатися дивним, оскільки зовні я прагнула нічим не проявляти постійної нетерплячки, що володіла мною. Я чекала, поки розшифрують зміст блоків пам'яті того корабля. Я чекала того дня, коли буде відправлена експедиція до планети істот, яких моя бабуся називала трепангами. Я чекала її повернення. І ось дочекалася.

— Дивно, — сказав Павлиш.

— Я знаю, наскільки ви були розчаровані при нашій першій зустрічі, коли я не проявила емоцій, що очікувалися від мене. Але що я повинна була робити? Я ж уявляла собі бабусю лише за кількома любительськими фотографіями, за розповідями мами і за чотирма медалями, що належали бабусі з тих років, коли вона була медичною сестрою на фронті. Бабуся була для мене абстракцією. Моя мати вже померла. Адже вона була останньою людиною, для якої поєднання слів "Надія Сидорова" означало не лише любительську фотографію, але й спогад про руки, очі, слова бабусі. Від дня зникнення бабусі вже минуло майже сто років... Я відчула зв'язок з нею лише потім, коли ви поїхали. Ні, винні в тому не газети і журнали зі статтями про першу людину, що зустріла космос. Причина в щоденнику бабусі. Я почала міряти власні вчинки її терпінням, її самотністю.

Павлиш нахилив голову, погоджуючись.

— І я не такий сухар, як ви вважаєте, молодий чоловіче, — сказала раптом Софія Петрівна зовсім іншим голосом. — Я головний виконавець ролей злих старих у нашому театрі. І мене люблять учні.

— Я й не думав інакше, — збрехав Павлиш.

І, підвівши очі, зустрівся з посмішкою Софії Петрівни. Її втягнуті щоки порожевіли. Вона сказала, піднімаючи келих з лимонадом:

— Вип'ємо за добрі вісті.

Даг швидко ішов між столиками, здалека помітивши Павлиша і Софію Петрівну.

— Летять, — сказав він. — Диспетчерська отримала підтвердження.

Вони стояли біля вікна і дивилися, як на обрії опустився планетарний катер, як до нього понеслися різноколірні під загравою краплі флаєрів. Вони спустилися вниз, тому що Даг чудово знайомий з начальником експедиції Клапачем і сподівався, що зможе поговорити з ним раніше від журналістів.

Клапач виліз з флаєра перший. Зупинився, оглядаючи зустрічаючих. Кирпата дівчинка з дуже білим, як у Клапача, волоссям підбігла до нього, і він підняв її на руки. Але очі його не переставали шукати когось у натовпі. І коли він підходив до дверей, то побачив Дага, Павлиша і Софію Петрівну. Він опустив дочку на землю.

— Здрастуйте, — сказав він Софії Петрівні. — Я вже боявся, що ви не прийдете.

Софія Петрівна спохмурніла. Їй було ніяково від відчуття, що на неї дивляться телевізійні камери і фотоапарати.

Перед лицем Клапача погойдувався схожий на джмеля мікрофон, і Клапач відмахнувся від нього.

— Вона долетіла? — запитала Софія Петрівна.

— Ні, — сказав Клапач. — Вона загинула, Павлиш мав рацію.

— І нічого?..

— Нам не довелося довго розпитувати про неї. Погляньте.

Клапач розстебнув кишеню парадного мундира. Льотний склад завжди перевдягається в парадні мундири на зовнішніх базах. Решта членів екіпажу стояла за плечима Клапача. На майданчику перед космопортом було тихо.

Клапач дістав фотографію. Об'єктив телекамери спустився до його рук, і фотографія зайняла екрани телевізорів.

На фотографії було місто. Приземкуваті куполи і довгі споруди, схожі на валики і ланцюжки куль. На передньому плані статуя на невисокому круглому постаменті. Худа, гладко причесана жінка в мішкуватому одязі, дуже схожа на Софію Петрівну, сидить, тримаючи на колінах дивну істоту, схожу на великого трепанга.

— Татку, — сказала кирпата дівчинка, якій набридло чекати. — Покажи мені картинку.

— Візьми, — Клапач віддав їй фотографію.

— Хробак, — сказала дівчинка розчаровано.

Софія Петрівна опустила голову і короткими, чіткими кроками пішла до будівлі космопорту. Її ніхто не зупиняв, не гукав. Лише один із журналістів хотів було кинутися услід, але Павлиш спіймав його за рукав.

Фотографію у дівчинки узяв Даг.

Він дивився на неї і бачив мертвий корабель, що провалюється в безмежжя космосу.

Через хвилину майдан перед космопортом уже гудів від голосів, сміху і тієї звичайної радісної метушні, яка супроводжує прихід у порт корабля або повернення на Землю космонавтів.

© БУЛЫЧЕВ К. Люди как люди. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 288 с. — (Б-ка советской фантастики).

© ГЕНИК Віталій, переклад з російської, 2008.